

İŞÇİ SINIFI 1980-1991: YOKSULLAŞMA VE TEPKİLERİ

5 Kasım 2021

Yıldırım Koç

Toplumsal hareketlerin bazı kanunları var. Örneğin, eğer insanlar hayatlarından memnunsalar, ağzınızla kuş tutsanız, en yetkin ve fedakar insanlardan militan örgütler kursanız, elinizin altında en gelişkin propaganda araçları olsa, vb., insanları mevcut düzene karşı harekete geçiremezsiniz, sınıf temelli kitlesel siyasal örgütler kuramazsınız, kitle eylemleri gerçekleştiremezsiniz.

İnsanlar ve özellikle işçilerimiz aptal veya cahil değildir. İnsanlarımızın çok büyük çoğunluğu feleğin çemberinden geçmiş, görmüş geçirmiş, yol yordam bilen, ibreti alem için ezilmeme konusunda son derece ihtiyatlı, çok gerçekçi, kısa vadeli çıkarlarını çok iyi bilen ve koruyan, şeytana pabucu ters giydiren, çarıklı erkanıharplerdir. Feleğin çemberinden henüz geçmemiş olanlar da bir süre içinde geçerler. İşçi sınıfımız bu insanlardan oluşur. İşçi sınıfımız içindeki bazı istisnai kişiler, olumlu veya olumsuz doğrultuda, bu genellemenin dışındadır. Ancak çoğunluk bu genel tespitlere uyar.

Bu özelliklere sahip işçi sınıfımızın geniş kesimlerinin güvenini ve aktif desteğini kazanamayan hiçbir siyasal hareket, bağımsız ve demokratik bir Türkiye ve sınıfsız ve sömürsüz bir dünya mücadelesinde başarılı olamaz.

İşçi sınıfımız son derece ihtiyatlıdır; ancak canına tak dediği bir durum ortaya çıkarsa ve siyasal iktidarın zayıfladığına inanırsa, yasak filan dinlemez ve kitlesel olarak tepki gösterir. Başka girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmışsa, “iş başa düştü” der ve gereğini yerine getirir. Aç tilkinin fırın yıktığı durumlar ortaya çıkar. Bu koşullarda, yüzbinlerce işçinin kitle eylemini hiçbir güç engelleyemez. Eğer bu eylemler sonucunda işçi sınıfının talepleri karşılanamazsa ve işçi sınıfının güvenini kazanan bir siyasal yapı bu harekete önderlik ederse, işçilerin ekmek kavgası, bağımsız ve demokratik bir Türkiye ve sınıfsız ve sömürsüz bir dünya mücadelesine yönlendirilir.

Diğer taraftan, işçi sınıfımız siyasal iktidarın henüz güçlü olduğunu düşünüyorsa, küfür ve beddua edebiyatımıza büyük katkılar yapar.

1980-1991 dönemi, işçilerin önce önemli hak kayıplarına uğradığı, tilkinin aç kaldığı ve ardından 1989 yılından itibaren fırını yıkararak ekmekleri yiyebildiği bir süreçtir. Ekmekleri yiyip karnını doyurunca da hayat normale döndü; düzeni sorgulayan ve düzene karşı çıkan eğilimler önemini bir anda yitirdi. 1989 bahar eylemleri ve 1990-1991 grev ve eylemleri, 12 Eylül Darbesi sonrasındaki ücret kayıplarının fazlasıyla geri alınmasını sağladı. Gerçek ücretlerin arttığı koşullarda işçi sınıfımızın büyük bölümü, mevzuatta getirilen önemli kısıtlamalar konusunda dert etmedi.

İŞÇİ SINIFI ÇOK GELİŞTİ

1980 yılı Ekim ayı itibarıyla Türkiye’de gelir getirici bir işte çalışan 18,5 milyon kişinin 6,2 milyon ücretliydi. Ücretlilerin faal işgücüne oranı yüzde 33,5 idi. 1975 yılından sonraki 5 yılda ücretlilerin oranında önemli bir artış olmamıştı. Kendi hesabına çalışanların sayısı 2 milyon 277 bin, ücretsiz aile çalışanlarının sayısı ise 7 milyon 860 idi. Kırsal bölgelerde veya kentlerde kendi işinde çalışanlar ve onlara işyerinde yardım eden aile bireyleri, gelir getirici bir işte çalışanların 54,8’ini oluşturuyordu (10 milyon 137 bin kişi). Türkiye’de küçük burjuvazi hâlâ nüfusun çoğunluğunu meydana getiriyordu. Ayrıca, ücretli çalışanların bir bölümünün de üretim araçları mülkiyetiyle ilişkisi belirli bir ölçüde devam ediyordu.

1980’li yıllarda uygulanan politikalarla özellikle kırsal kesimde yoksullaşma ve mülksüzleşme yaşandı; köylerdeki birçok küçük üretici, tarım sektörüne verilen desteğin çeşitli biçimlerde azaltılmasıyla birlikte, köyde geçim sağlayamadı ve kentlere göç ederek işçileşti.

Ücretlilerin sayısı 1990 yılında 9,0 milyona yükseldi. 1990 yılında ülkede gelir getirici bir işte çalışanların toplam sayısı 23,4 milyondur. Bu kişilerin yüzde 38,5’i ücretliydi. 9,0 milyonluk ücretliye karşılık, 5,2 milyon kişi kendi hesabına çalışıyordu ve 8,9 milyon kişi de, ücretsiz aile çalışanıydı.

12 EYLÜL DARBESİ VE TEPKİSİZLİK

Kısa vadeli çıkarları temelinde hareket eden işçi sınıfımızın çok büyük bölümü 12 Eylül Darbesini destekledi. Darbe öncesindeki siyasi kavgalara karışmayan milyonlarca işçi, böylece kendilerinin ve ailelerinin can güvenliğinin sağlandığını, siyasal istikrarın oluşacağını düşündü. Ayrıca, oy verdiği siyasal partilerin ve üyesi bulunduğu sendikaların sessiz kalması da onu kendi gözünde haklı çıkardı.

Darbeciler, işçi sınıfının geniş kesimlerinin desteğini almak amacıyla, toplu sözleşme süreci aylardır sürüncemede olan yüzbinlerce işçiye hemen yüzde 70 oranında zam verdi; işçilerin işten çıkarılmalarını sıkıyönetim komutanlıklarının ön iznine bağladı.

İşçi sınıfımız, Türkiye’de 1975 Temmuz’unda Türkiye tarafından el konmuş olan ve 1978 yılında kısmen yeniden faaliyete geçen ABD üslerinin 1981 yılı Şubat ayında tam kapasite çalışmasına izin verilmesine en küçük bir tepki göstermedi. DİSK’in faaliyetinin durdurulmasına, Türk-İş’in faaliyetlerinin kısıtlanmasına, toplu pazarlık hakkının kullanılmamasına, grevlerin yasaklanmasına da sessiz kaldı. Ücretlerin satınalma gücü düşmediğinden, bu gelişmeleri geçici düzenlemeler olarak algıladı; darbenin ona zarar vermeyeceğini, aksine yarar sağladığını düşündü. Bazı kanunların işçi aleyhine değiştirilmesi, 1982 Anayasasının zorla kabul ettirilmesi, 1983 yılında kabul edilen Sendikalar Kanunu ve Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu da ya işçi sınıfımızın büyük çoğunluğunu ilgilendirmediyse, ya da “sivil döneme geçince bunların hepsini hallederiz” anlayışı hakim oldu.

DARBE DÖNEMİNDE ÜCRETLER

Darbe sonrasında işçi ücretleri ve memur aylıklarında ani bir düşüş yaşanmadı. Birçok toplu iş sözleşmesinin uygulanmasına devam edildi. Bu toplu iş sözleşmelerinin çoğunda, yüksek enflasyon beklentisiyle, sözleşmenin ikinci yıl zamları yüksek tutulmuştu. Enflasyonda sağlanan düşüş nedeniyle, bazı işyerlerinde darbeye karşın gerçek ücretlerde bir artış görüldü.

DPT araştırmasına göre (DPT Sosyal Planlama Başkanlığı, **Memur, İşçi ve Emeklilerin Nominal Ücret Serileri (1963-1987)**, Yay.No: DPT:2119-SPB:411, Ankara,1988), Türkiye geneli net gerçek işçi ücreti 1981 yılında yüzde 17,5 oranında arttı; 1982 yılında yüzde 19,0 oranında azaldı ve 1983 yılında yüzde 7,0 oranında yükseldi. 1983 yılında ücretler, 1980 yılındaki düzeyin yüzde 1,7 üzerindediydi.

Kamu kesimi işçilerinin net gerçek ücreti 1981 yılında yüzde 31,8 oranında arttı, 1982 yılında yüzde 14,3 oranında azaldı ve 1983 yılında yüzde 1,1 oranında yükseldi. 1983 yılındaki net gerçek ücret düzeyi, 1980 yılındakinin yüzde 14,2 üzerindediydi.

TİSK’e bağlı işveren örgütlerinin üyelerinin istihdam ettiği işçilerin net gerçek ücretleri 1981 yılında yüzde 37,9 oranında arttı; 1982 yılında yüzde 6,6 ve 1983 yılında yüzde 0,5 oranlarında azaldı. 1983 yılındaki net gerçek ücret düzeyi, 1980 yılındakinin yüzde 28,3 üzerindediydi.

Devlet memurlarının net gerçek aylıkları 1981 yılında yüzde 5,3 ve 1982 yılında yüzde 5,8 oranında azaldı; 1983 yılında yüzde 0,5 oranında arttı. 1983 yılındaki net gerçek aylıklar, 1980 yılındakinin yüzde 10,3 altındaydı.

Şevket Pamuk’un tespitlerine göre, Türkiye’de 1979 yılında imalat sanayinde gerçek ücret endeksi 100 kabul edilirse, 1980 yılında bu rakam 77’ye gerilemişti. 1980 yılında imalat sanayinde gerçek ücret endeksi 100 kabul edilirse, bu rakam 1981 yılında 107’ye ve 1982 yılında 110’a çıktı ve 1983 yılında 104 oldu. (Pamuk, Şevket, **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998**, DİE Yay.No.2397, Ankara, 2000, s.85)

Ücretlerde ciddi bir artışın olmadığı koşullarda, Yüksek Hakem Kurulu tarafından elden geçirilen toplu iş sözleşmelerinde yaşanan hak kayıpları ve kabul edilen Anayasa ve diğer mevzuatta işçilerin aleyhine yapılan değişiklikler, işçilerin geniş kesimlerinin ilgisini bile pek çekmedi.

ANAP VE ARTAN SORUNLAR

İşçi sınıfımızın çok büyük bölümü, 1983 yılı sonunda ANAP’ın iktidara gelmesine büyük umutlar bağladı. Umut bağlama iki düzeydeydi. Önce, adamını bularak kendi özel sorunlarına çözüm arayan

işçiler piyasaya çıktı. ANAP'a üye olan, ANAP il ve ilçe örgütlerinde delege ve yönetici olan işçiler, yakınlarını işe aldırma, işyerlerinde daha rahat etmede, vb. bu ilişkiyi kullandılar. İkinci düzey ise, çalışma yaşamına ilişkin olumsuz düzenlemelerin, ANAP iktidarı döneminde değiştirileceği.

Birincisi epeyce başarılı oldu. Yol-İş Sendikası'nda eğitim müdürü iken Amasya Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü'nde 1988 yılında yaptığımız bir eğitim toplantısında, eğitime katılan ANAP'lı işçilerin "politika yapıyor" ihbarı üzerine Amasya Emniyet Müdürlüğü'nde sabaha kadar ifade verdim ve ardından hakkımda dava açıldı. Beni polise ihbar eden ANAP'lı işçiler herhalde ödüllendirilmiştir.

Ancak ANAP döneminde işçilerin gerçek ücretleri düşmeye başladı. Çalışma mevzuatında ise işçi lehine düzeltme yapılmadığı gibi, işçi hakları bazı alanlarda daha da kısıtlandı.

ANAP DÖNEMİNDE ÜCRETLER VE İŞÇİ SINIFININ TEPKİLERİ

1983-1988 döneminde işçilerin gerçek ücretleri düştü. Düşüş, 1989 bahar eylemleri sonrasında bağtlanan toplu iş sözleşmeleriyle tersine çevrildi. Ancak esas artış, 1991 kamu kesimi toplu sözleşme görüşmelerinde sağlandı.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayımlanan verilere göre, Türkiye'de işçilerin gerçek ücretleri 1981 yılından 1988 yılına kadar düştü; 1989-1993 döneminde yükseldi.

Kamu sektörü işçilerinin gerçek ücret endeksi 1981 yılında 100 olarak alınırsa, 1988 yılında endeks 46'ya inmişti. Bahar eylemleri sonrasında 1989 yılında 64 oldu. 1991 toplu iş sözleşmeleriyle 122'ye yükseldi. Diğer bir deyişle, kamu kesimi işçilerinin satınalma gücü 1988 yılından 1991 yılına kadar 46'dan 122'ye, yaklaşık üç katına çıktı. Özel sektör işçilerinin gerçek ücret endeksi 1981 yılında 100 kabul edilirse, endeks 1986 yılında 76'ya kadar geriledi; 1989 yılında 107 ve 1991 yılında 186 oldu. Gerçek ücretler, 1986 yılından 1991 yılına kadar yaklaşık 2,5 katına çıktı. Memurların gerçek aylık endeksi 1981 yılında 100 kabul edilirse, 1988 yılında endeks 82 düzeyindeydi. 1991 yılında 150 ve 1992 yılında 160 oldu. (DPT, **1995 Yılı Geçiş Programı**, Resmi Gazete, 30 Ekim 1994, Mükerrer Sayı, s.204-205)

Prof.Dr.Şevket Pamuk'un araştırmasına göre, Türkiye'de imalat sanayinde gerçek ücretler 1980 yılında 100 kabul edilirse, 1984 yılında 92; 1985 yılında 87; 1986 yılında 85; 1987 yılında 90; 1988 yılında 86; 1989 yılında 107; 1990 yılında 130 ve 1991 yılında 167 oldu. (Pamuk, a.g.k.,2000, s.85)

Ücretler ve işgücü maliyetleri konusunda önemli bir bilgi kaynağı da *Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu*'dur (TİSK). TİSK'in ücret, giydirilmiş ücret ve toplam işgücü maliyeti verileri, Türkiye'nin en büyük ve kârlı işletmelerini ve bu nedenle de sınırlı sayıda işçiyi kapsamaktadır. Ancak yine de bu işyerlerindeki gelişmenin izlenebilmesi önemlidir.

TİSK'in net gerçek giydirilmiş ücret endeksinde 1985 yılı 100 kabul edilirse, 1988 yılında 83,7'ye gerileyen endeks, 1993 yılında 173,6'ya yükseldi. Endeks şöyle gelişti (TİSK, **2007 Yılı Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti'nin TİSK Araştırma Servisince Değerlendirilmesi**, TİSK Yay., Ankara, 2008, s.19): 1985: 100,0; 1986: 95,0; 1987: 93,9; 1988: 83,7; 1989: 100,4; 1990: 117,0; 1991: 162,5; 1992: 168,6; 1993: 173,6.

Ücretlerdeki gelişmenin diğer bir unsuru, milli gelir içinde ücret ve maaşların payıdır (gelirin fonksiyonel dağılımı). Prof.Dr.Süleyman Özmucur'un çalışmalarına göre, 1978 yılında ücret ve maaşların milli gelir içindeki payı yüzde 30,2 idi. Bu oran 1983 yılında yüzde 22,6'ya, 1985 yılında yüzde 20,4'e düştü. Bahar eylemleri sonrasında ücret ve maaşların milli gelir içindeki payı 1990 yılında yüzde 30,2 ve 1991 toplu iş sözleşmelerinden sonra da yüzde 34,6 düzeyine yükseldi. (Özmucur, Süleyman, **Türkiye'de Gelir Dağılımı Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1996, s.66)

ASGARİ ÜCRETEKİ ARTIŞ

1983-1991 döneminde 16 yaşını doldurmuş işçilerin brüt parasal asgari ücreti enflasyonla genellikle uyum içinde artırıldı. 1989, 1990 ve 1991 yıllarındaki ücret artışı ise enflasyonun üstünde gerçekleşti.

1.1.1983-31.3.1984 döneminde brüt asgari ücret günde 540 liraydı. Bu dönemde fiyatlar yüzde 48,4 oranında arttı. 1.4.1984 tarihinde yürürlüğe giren asgari ücret yüzde 51,4 oranında artırıldı.

1.4.1984-30.9.1985 döneminde brüt asgari ücret günde 817,50 liraydı. Bu dönemde fiyatlar yüzde 76,4 oranında arttı. 1.10.1985 tarihinde yürürlüğe giren asgari ücret yüzde 68,8 oranında artırıldı.

Bahar eylemleri, ardından gelen eylemler ve 1991 yılındaki milletvekili genel seçimleri asgari ücretlilere de yaradı.

1.7.1988-31.7.1989 döneminde brüt asgari ücret günde 4.200 liraydı. Bu dönemde fiyatlar yüzde 77,2 oranında arttı. 1.8.1989 tarihinde yürürlüğe giren asgari ücret yüzde 78,6 oranında artırıldı.

1.8.1989-31.7.1990 döneminde brüt asgari ücret günde 7.500 liraydı. Bu dönemde fiyatlar yüzde 59,7 oranında arttı. 1.8.1990 tarihinde yürürlüğe giren asgari ücret yüzde 84,0 oranında artırıldı.

1.8.1990-71.7.1991 döneminde brüt asgari ücret günde 13.800 liraydı. Bu dönemde fiyatlar yüzde 68 oranında arttı. 1.8.1991 tarihinde yürürlüğe giren asgari ücret yüzde 93,5 oranında artırıldı.

BAŞARILI BİR ÖRNEK: KARAYOLLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ İŞÇİLERİNİN ÜCRETLERİ

Bu dönemde kamu kesimi işyerlerinde gerçek ücretlerin gelişimine bir örnek olarak, T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü işyeri alınabilir.

1980 yılı Ocak ayı fiyatlarıyla bakıldığında, 1980 yılı Ocak ayında yevmiyeler 389 TL idi. 1980 yılı Ağustos ayı başında bağitlanan toplu iş sözleşmesi 1 Mart 1980 tarihinden itibaren geçerliydi. İşçi yevmiyeleri 1 Mart 1980 günü Ocak 1980 fiyatlarıyla 651 TL'ye yükseldi (gerçek ücretlere yüzde 67 oranında zam). Bağitlanan toplu iş sözleşmesi 1 Mart 1980-28 Şubat 1982 tarihlerinde yürürlükte kaldı. 1 Mart 1981 tarihinde işçi yevmiyeleri (Ocak 1980 fiyatlarıyla) 834 TL'ye yükseldi. Diğer bir deyişle, 12 Eylül darbesi, Karayolları Gn.Md. işyerlerinde gerçek ücretleri düşürmedi. Ancak 1 Mart 1982 tarihinden itibaren, Yüksek Hakem Kurulu'nun elden geçirdiği toplu iş sözleşmeleri nedeniyle, gerçek ücretlerde düşüş başladı. Karayolları Gn.Md. işyerlerinde işçi yevmiyesi 1 Mart 1982 tarihinde (1980 Ocak fiyatlarıyla) 627 TL'ye indi. 1 Mart 1983 tarihinde ise 555 TL oldu.

Karayolları Gn.Md. işyerlerinde (1980 Ocak fiyatlarıyla) işçi yevmiyeleri ANAP döneminde de şöyle bir gelişme izledi: 1 Mart 1984: 534 TL; 1 Mart 1985: 449 TL; 1 Mart 1986: 441 TL; 1 Mart 1987: 381 TL; 1 Mart 1988: 328 TL. Daha sonraki aylarda gerçek ücretlerdeki düşüş sürdü. 1989 yılı Şubat ayında işçi yevmiyeleri (1980 Ocak fiyatlarıyla) 246 TL'ye gerilemişti. Diğer bir deyişle, darbe öncesindeki düzeyin yüzde 38'i; 1 Mart 1981 tarihindeki düzeyin yüzde 29'u kadardı.

Diğer kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan işçilerin durumu da bundan farklı değildi.

Karayolları Gn.Md. işçileri 1989 yılındaki bahar eylemlerinde çok önemli bir rol oynadı; birçok bölgede eylemi başlatan Karayolu işçileriydi.

Karayolları Gn.Md. işyerlerinde çalışan işçilerin 1989 yılı Şubat ayında (1980 Ocak fiyatlarıyla) 246 TL olan yevmiyeleri, 1989 toplu iş sözleşmeleri ile 442 TL'ye yükseldi. 1991 toplu iş sözleşmelerinde ise alınan yüksek oranlı zam ve Karayolları'nda uygulanmaya başlayan yüzde 15 oranındaki yıpranma primi ile, 1 Mart 1991 tarihinde Karayolları işçilerinin ortalama yevmiyesi (1980 Ocak fiyatlarıyla) 1205 TL oldu. Bu yevmiye 1 Mart 1992 tarihinde 1297 TL'ye yükseldi. Diğer bir deyişle, 1980 Ocak fiyatlarıyla, 1989 Şubat ayında 246 TL olan yevmiye, 1 Mart 1992 tarihinde 1297 TL'ye çıktı (Yüzde 427 oranında gerçek ücret artışı). Böylece 1 Mart 1980 tarihinde 651 TL ve 1 Mart 1981 tarihinde 834 TL olan yevmiyenin üstüne çıkılmış oldu. (1980 Ocak fiyatlarıyla Ocak 1980-Haziran 1992 döneminde Karayolları işçilerinin yevmiyelerinin aylara göre gelişimi için bkz. Yol-İş Sendikası, **4. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu**, Ankara, 1992, s.302)

1989-1991 döneminde Türkiye işçi sınıfı tarihinin en kitlesel, etkili ve sürekli eylemlilikleri yaşandı. 1989 bahar eylemleri, yasal grevler, 3 Ocak 1991 genel direnişi, 4-8 Ocak Zonguldak işçilerinin Zonguldak-Mengen yürüyüşü, vb. son derece önemliydi. Bu eylemlerde atılan sloganlardan biri, "işçiler birleşin, iktidara yerleşin" idi. İşçiler, bu mücadelelerinin ürünlerini mevcut düzen içinde elde edebildiler. Ücretlerde 12 Eylül Darbesi sonrasında yaşanan kayıplar fazlasıyla geri alındı. Sorunlarını mevcut düzen içinde kitlesel tepkilerle aşabilen işçi sınıfımız, düzen karşıtı siyasi örgütlerin (önemli ölçüde risk içeren) önerilerine yanıt vermedi. "İşçiler birleşin, iktidara yerleşin" veya "işçiler iktidara" gibi sloganlar, gerçek ücretlerdeki büyük artışların ardından, hızla unutuldu.